

Ενας Γάλλος σοφός πού ανάλωσε τή ζωή του στην έρευνα τής ψυχοτροπίας τών πρωτόγονων ανθρώπων, ο Lévy-Bruhl, μεταχειρίζεται σ' ένα αρκετά παλαιό και λησμονημένο σήμερα βιβλίο του μια πολύ επιτυχημένη παρομοίωση για να εξηγήσει τή δεινγή άμηχανία, τò άδιέξοδο όπου φτάνουγ κάποτε οί ευαίσθητες συνειδήσεις, όταν μέσα τους παλεύουν και συγκρούονται αντίμαχα καθήκοντα ή παρορμήσεις άσυμβίβαστες μεταξύ τους.

Η ήθικη συνείδηση, λέγει, τοῦ ιστορικοῦ ανθρώπου, δηλαδή τοῦ ανθρώπου ὅπως έχει διαμορφωθεί ψυχικά μέσα σέ ὀρισμένο τόπο και χρόνο, δέν είναι σῶμα συμπαγές και ἑνιαίο, ἀλλά στή διατομή της παρουσιάζει μορφήν ανάλογη πρὸς τή γεωλογική διάστρωση τοῦ ἔδάφους. "Ὅπως τὸ ἔδαφος ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιβάδες διάφορης γεωλογικῆς ὕφης και ἡλικίας, ἔτσι και μέσα στην ήθική μας συνείδηση ὑπάρχουν στρώματα ποικίλα (ήθικες ιδέες και συγκινήσεις, παρορμήσεις και τάσεις ήθικες) πού δέν ἔχουν οὔτε τήν ἴδια ἡλικία οὔτε τήν ἴδια κοινωνική προέλευση. "Αλλά ἀπὸ τὰ «στρώματα» αὐτὰ είναι ἐπιβιώσεις παλαιότερων ιστορικῶν και κοινωνικῶν καταστάσεων, ἕνα εἶδος ἀπολιθωμάτων, πού δέν ἔχουν πιά σήμερα λόγον ὑπάρξεως, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἀπλήν ἀνάμνηση ἑνὸς μακρινοῦ παρελθόντος. "Αλλά πάλι ἀνταποκρίνονται σέ πρόσφατες και παροῦσες ἀκόμη ἀνάγκες τῆς ζωῆς. Και ἢ ἔχουν ἤδη στεροποιηθεῖ και ἐπιβάλλονται με τήν ἀντίστασή τους, ἢ βρίσκονται ἀκόμη σέ χαλαρή κατάσταση, δέν ἔχουν πῆξει ἐντελῶς, κ' ἔτσι εὐκολα σπάζουν,

δταν αϊφνης στοιβαχθοῦν ἀπάνω τους « πετρώματα » ισχυρά, δηλαδή πιό ἠλικωμένα.

Ἐφοῦ λοιπὸν τέτοια εἶναι ἡ σύσταση τοῦ ἠθικοῦ μας κόσμου, συμπεραίνει ὁ Lévy-Bruhl, εἶναι πολὺ φυσικὸ καὶ εὐνόητο οἱ ἄνθρωποι συχνὰ νὰ περιπλέκονται σὲ ἐσωτερικὲς δυσαρμονίες καὶ ἀντιφάσεις, σ' ἕναν ἀγῶνα ἠθικό, ὅπου βασανίζεται, πονεῖ καὶ συχνὰ τραυματίζεται ἐπικίνδυνα ἡ ψυχὴ τους.

Ἴσως μὲ αὐτὴ τὴν ἐρμηνεῖα νὰ μὴν ἐξαντλεῖται τὸ πολὺ σοβαρὸ γιὰ τὴν ἠθικὴ φιλοσοφία πρόβλημα τῆς πάλης τῶν καθηκόντων, ὅμως ἡ παρομοίωση τοῦ Γάλλου σοφοῦ εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐστοχη καὶ μᾶς βοηθεῖ νὰ ἐννοήσουμε βαθύτερα τὴν περιέργη, τὴν ἀλλόκοτη κάποτε καὶ ἀνεξιχνίαστη σύσταση τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου.

Ἀπὸ ἀμάθεια καὶ πολὺ συχνὰ ἀπὸ ἀλαζονεία καὶ κουφότητα πιστεύουμε ὅτι ὅπως διαχωρίζονται εὐκολὰ καὶ ριζικά, μὲ σαφεῖς γραμμὲς συνόρων οἱ ἀφηρημένες, οἱ λογικὲς ἐννοιες (κατασκευάσματα τοῦ νοῦ) ἔτσι μποροῦν καὶ ἀπάνω στὴ ρευστὴ, στὴ ζωντανὴ πραγματικότητά νὰ ξεχωρίσουν οἱ ψυχικὲς καὶ ἱστορικὲς καταστάσεις: ὁ πολιτισμὸς ἀπὸ τὸν πρωτόγονο, ὁ πνευματικὰ καλλιεργημένος ἀπὸ τὸν βάρβαρο καὶ βάνανσο, ὁ ἄνθρωπος τῶν εὐγενῶν ἐφέσεων, ὁ ἠθικὰ πειθαρχημένος ἀπὸ τὸν κτηνώδη καὶ ἀπαίδευτο, τὸν ἄνθρωπο τοῦ ἐνστίκτου καὶ τῶν τυφλῶν παρορμήσεων. Ἐν τούτοις μιὰ παρατήρηση τοῦ ἑαυτοῦ μας ὀξύτερη καὶ εἰλικρινέστερη θὰ μᾶς πείσει ὅτι ἐδῶ διαχωριστικὲς γραμμὲς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαραχθοῦν. Μέσα μας διασταυρώνονται οἱ φάσεις ἢ οἱ « ἠλικίες » τοῦ πολιτισμοῦ μας. Οἱ καταστάσεις συνείρονται καὶ συμπλέκονται. Τὸ παρελθὸν συζεῖ μὲ τὸ παρόν, ἄλλοτε ἁρμονικὰ μὲ πολὺ φαιδρὸ τρόπο, ἄλλοτε πάλι ἐχθρικά, ἐχθρικότατα μέσα σὲ ἀνοικτίρμονα πάλη καὶ αἱματηρὲς συγκρούσεις. Καὶ ὅπως ἡ Γεωλογία ἐξηγεῖ τὴν σύσταση τοῦ ἐδάφους μὲ τὶς ἐπάλληλες καὶ διασταυρούμενες στοιβάδες του, ἔτσι καὶ μιὰ κοινωνιολογικὴ Ψυχολογία τοῦ « βάθους » θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς διαφωτίσει γιὰ νὰ γιώσουμε τὴν διάσπρωση τοῦ ἐσωτερικοῦ μας

κόσμου, τὰ κρυσταλλώματα, τὶς ρευστότητες, τὶς πτυχώσεις καὶ τὶς ἀνωμαλίες του.

Δύσκολο δὲν εἶναι ὁ καθέννας μας νὰ βεβαιωθεῖ ὅτι μέσα μας κουβαλοῦμε ἕναν παλαιό, πολὺ παλαιὸ ἄνθρωπο. Τὰ ἴχνη του βρίσκονται ὀλοκάθαρα ὄχι μόνο στὸν προφορικὸ μας λόγο, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ γλῶσσα μας παρασταίνει τὰ πράγματα καὶ ἑρμηνεύει τὶς κινήσεις τους, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀπειρες προλήψεις ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ μᾶς βασανίζουν μὲ ὄλο ποὺ τὶς καταφρονοῦμε σὰν ἄνθρωποι « διαφωτισμένοι ». Καὶ πρὸ πάντων σὲ πλῆθος συγκινήσεων καὶ παρρησιῶν ποὺ ἀναβλύζουν ἀπὸ μέσα μας, χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν προέλευσή τους καὶ χωρὶς νὰ τὶς συγχωρεῖ ἡ « ἰδέα » ποὺ ἔχομε γιὰ τὸν ἑαυτὸ μας, γιὰ τὴν ἠθικὴ ποιότητα, τὴν ἀνατροφή καὶ τὴν παιδεία μας.

Φυσικὰ τὰ ἴχνη αὐτὰ τοῦ « ἀγρίου » ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μέσα μας, δὲν τὰ ἀντιλαμβανόμαστε στὶς ὀμαλὲς καταστάσεις μιᾶς ἡρεμῆς καὶ εἰρηνικῆς ζωῆς. Τότε ὁ ψυχικὸς μας κόσμος παρουσιάζει μιᾶν ἐπιφάνεια ἐξαιρετικὰ στιλπνὴ καὶ περιποιημένη. Εἴμαστε σὲ ὄλα πολὺ καθὼς πρέπει ἄνθρωποι, μὲ ἀντιλήψεις πολιτισμένες, αἰσθήματα ἡμέρα καὶ νόμιμα, κατὰ πάντα θεμιτὰ ἐφέσεις. — Μόλις ὅμως φουρτουδιάσει ἡ ζωὴ μας, μόλις ἐμπλακοῦμε σὲ περιπέτειες ταραγμένες καὶ ἀπροσδόκητες — πόλεμους, λιμοὺς λοιμοὺς, καταποντισμούς, ἀγωνίες τῆς ἐρωτικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἐριδες κάθε λογῆς καὶ τὰ παρόμοια — τότε σπάζει ἡ ὠραία γυαλιστερὴ κρούστα, κρατῆρες ἀνοίγονται ἀπάνω στὴν ἐπιφάνεια τῆς ψυχῆς μας καὶ ἀπὸ τὰ ἔγκατὰ τῆς ἀνεβαίνει φλόγα ἀνακατεμένη μὲ λάσπη — ἡ λάσπη τῆς βαρβαρότητας, τῆς ἀγριότητος, τοῦ πρωτογονισμοῦ. Ξαναγινόμεστε ἄνθρωποι τῆς νεολιθικῆς, τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς, ἄγριοι τῶν σπηλαίων, ἐκεῖνα τὰ τρομαγμένα, τὰ σκληρὰ καὶ ἀδυσώπητα ὄντα τοῦ καιροῦ τῶν παγετώνων... Μισοῦμε, φθονοῦμε, χαιρεκακοῦμε, ἀρπάζομε, σπαράζομε, ζευγαρώνομε σὰν ἄνθρωποι τῆς προκατακλυσμιαίας ἐποχῆς — μὲ τρόπους ὅμως « ἐξελιγμένους », εἴτε στὰ μέσα εἴτε στὰ προσχήματα, στὶς ἰδεολογικὰς καλύπτρες τῶν πρά-

ξέων μας. Ἐδῶ μόνο ἐκδηλώνεται ἡ «καλλιέργεια» καὶ ὁ «ἐξευγενισμός» μας. Δηλαδή, γιὰ γὰ τὸ εἶπούμε ὠμά, στὴν προσποίηση...

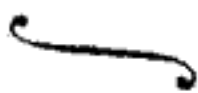
Ἀπὸ τίς θεωρίες ποὺ ἐξηγοῦν βιογενετικά τὸ ἔγκλημα, ἀξιοπρόσεχτη εἶν' ἐκείνη ποὺ τὸ νομίζει ἀποτέλεσμα ἀναδρομῆς σ' ἓνα πολὺ πρόγενέστερο στάδιο τῆς βιολογικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὕτη ὁ ἔγκληματίας εἶναι ἓνα ὄν ἐξωτερικὰ προχωρημένο, κατὰ βάθος ὅμως καθυστερημένο στὴ βιολογικὴ καὶ κοινωνικὴ του ἐξέλιξη. Οἱ ἠθικὲς ἀντιστάσεις ποὺ ἔχει δημιουργήσει ἢ μακρὰ καλλιέργεια μὲ τοὺς ποικιλώγυμους παιδευτικούς καὶ κυρωτικούς θεσμούς της, εἶναι γι' αὐτὸν πολὺ χαλαρές. Οἱ ὀρμὲς μὲ μεγάλη εὐκολία τίς καταλύουν καὶ φτάνουν στὶς ἐπιδιώξεις τους μὲ τὰ πιὸ ἀπλά καὶ στυγνά, μὲ τὰ πιὸ πρωτόγονα μέσα. Ἐκεῖ ὅπου ὁ «ἐξελιγμένος» σταματᾷ μὲ ἀμηχανία καὶ δέος, αὐτὸς προχωρεῖ ἀκράτητος, χοντροειδῆς, ἀδυσώπητος. Μέσα του οἱ ὀρέξεις καὶ τὸ πάθος δὲν συναντοῦν ἐμπόδια, καὶ τίς κοινωνικὲς κυρώσεις ἢ τίς ἄλλες, τίς πιὸ λεπτές καὶ πολὺ ἀποτελεσματικότερες γιὰ τίς εὐαίσθητες συνειδήσεις, τίς τύψεις, αὐτὸς τίς διασκελίζει μὲ εὐκολία ποὺ προκαλεῖ τὴν κατάπληξη καὶ τὸν ἀποτροπιασμό.

Πολλὲς περιπτώσεις ἐγκλημάτων μποροῦν μὲ αὕτη τὴ θεωρία γὰ ἐξηγηθοῦν. Ἄλλωστε δὲν εἶναι ἀνάγκη γὰ προχωρήσει κανεὶς τόσο μακριά. Ἡ παρατήρηση καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ὀμαλῶν ἀνθρώπων ποὺ οὐδέποτε ἐξωτερικὰ ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν αὐστηρὴ γραμμὴ τῆς νομιμοφροσύνης, μᾶς πείθει ὅτι τὰ χάσματα καὶ οἱ παύσεις στὴν ἐξέλιξη πρὸς τὸν πολιτισμό, τὰ πεισωδρομήματα πρὸς πολὺ παλαιές, ξεπερασμένες κατὰ μέγα μέρας βιολογικὲς καὶ κοινωνικὲς καταστάσεις, οἱ ἐπιδιώσεις — μὲ μιὰ λέξη — τοῦ πρωτογονισμοῦ εἶναι φαινόμενα πολὺ πιὸ συνηθέστερα ἀπὸ τίς περιπτώσεις, τίς ἀρκετὰ σπάνιες, τῶν ἀνατριχιαστικῶν κακουργημάτων. Τί ἄλλο εἶναι κατὰ βάθος τὰ τόσα «ἐγκλήματα» ποὺ εὐτυχῶς δὲν τὰ ἐκτελοῦμε, ἀλλὰ μόνο τὰ σκεπτόμαστε, ὅταν ὀλόκληρος ὁ ψυχοφυσιολογικός μας ὀργανισμὸς δονεῖται ἀπὸ τὴ διέγερση τοῦ πάθους; Τίς ὥρες ἐκεῖνες στὸ μυστικὸ

θεατράκι τῆς ψυχῆς μας ξαναγινόμαστε ἄγριοι καὶ παίζομε μὲ τὸ μένος τοῦ θηρίου κάτι φοβερὸς καὶ ἀποτροπιαστικὸς τραγωδίες καὶ φάρσες...

Θὰ θυμᾶστε ἐκείνη τὴν ὠραία καὶ ὑποβλητικὴ σελίδα τοῦ Nietzsche πού εἶχε γοητεύσει ἄλλοτε τοὺς νέους μιᾶς ἐποχῆς ἡσυχῆς καὶ ἐνείροπαρμένης: ὁ Ζαρατούστρας κουδαλάει στὴ ράχη τοῦ ἑνᾶ πτώμα καὶ βιάζεται νὰ τὸ θάψει, γιὰ νὰ γλυτώσει ἀπὸ τὸ βάρος του. Τὸ πτώμα εἶναι ὁ παλαιὸς ἄνθρωπος, ἡ παράδοση μὲ τοὺς κάθε λογῆς περιορισμούς τῆς, πού βαραίνει στοὺς ὤμους τῆς νέας γενεᾶς καὶ δὲν τὴν ἀφήνει νὰ προχωρήσει γιὰ νὰ γράψει τὴ δική της ἱστορία. Ὅπως τὸ παιδὶ πού ἀνδρώνεται καὶ ζητάει νὰ παραμερίσει τοὺς γεροντότερους, γιὰτὶ τοὺς αἰσθάνεται ἐμπόδιο στὰ δρόμο του, ὁ ἄνθρωπος ἐπιθυμεῖ πολὺ ν' ἀπαλλαγεῖ πολὺ ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὸ ὁποιοδήποτε παρελθόν, πού θέλει δὲ θέλει τὸ κουδαλάει μέσα του, γιὰ νὰ σταθεῖ ἐντελῶς στὰ δικά του πόδια.

Τοῦτο ἀπὸ ὀρισμένην ἀποψη θὰ ἦταν εὐτύχημα. Ἀπὸ μιᾶν ἄλλη ὅμως ἀποψη μόνο δυστύχημα μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ χαρακτηρίσει. Γιὰτὶ « παρελθόν » εἶναι καὶ ὁ πρωτόγονος μὲ τὰ ἄγρια ἐνστικτὰ του καὶ οἱ χαλινοὶ πού ἔχει χαλκεύσει ὁ ἄνθρωπος ὁ καλλιεργημένος γιὰ νὰ τὰ τιθασεύσει. Πῶς θὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὸ ἔνα. ἀλλὰ θὰ συντηρήσομε καὶ θὰ δυναμώσομε τὸ ἄλλο — αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργο τῆς ὀρθῆς καὶ φωτισμένης ἀγωγῆς. Πρὸ πάντων τῆς αὐταγωγῆς.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΚΟΥΡΙΑ

Πολύ περισσότερο θά ἐκτιμοῦσε, καὶ ἐπομένως βαθύτερα θά σεβότανε τὸν ἑαυτὸ του ὁ ἄνθρωπος ἐὰν μὲ μεγαλύτερη ἐπιμονή καὶ ὑπομονή μελετοῦσε καὶ μάθαινε νὰ θαυμάζει τὶς ἀναρίθμητες κατακτήσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τὶς ἀπείρες μικρὲς νίκες ποὺ ἔφεραν σιγὰ - σιγὰ ἀλλὰ σταθερὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία τόσο μακριὰ ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ « ἀκοινώνητου » ζώου.

Πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῆς γνώσης καὶ πρὸς τοῦ καλλιτεχνικοῦ καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τὶς προόδους στρέφεται κατὰ κανόνα ὁ θαυμασμός μας, ὅταν μελετοῦμε τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πόσο ὅμως ἔχει « ἀνθρωπέψει » τὸν ἄνθρωπο ὁ κοινωνικὸς βίος μὲ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους θεσμοὺς του, πόσο μερικὲς πολὺ κοινὲς καὶ καθημερινὲς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ποὺ οἱ πηγές τους χάνονται στὰ βάθη τοῦ χρόνου, ἐπέτυχαν μὲ μιὰ συνεχῆ καὶ συστηματικὴν « ἐξεργασία » νὰ ἡμερέψουν τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τοῦ χαρίσουν ἐκεῖνο ἴσα - ἴσα ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρωπιά του — αὐτὸ πολὺ λίγο τὸ προσέχομε καὶ λιγότερο ἀκόμη τὸ θαυμάζομε. Δὲν τὸ προσέχομε, γιατί ζοῦμε μέσα σ' αὐτοὺς τοὺς τύπους τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, γιατί ἔχομε μὲ τὴ μακρὰ συνήθεια ἐντελῶς ἐξοικειωθεῖ μαζί τους καὶ τοὺς νομίζομε φυσικοὺς καὶ αὐτονόητους, ἐνῶ πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ κατακτήσεις ποὺ ἔγιναν ἀργὰ καὶ μὲ μεγάλο μόχθο. Καὶ ἀφοῦ δὲν τοὺς προσέχομε εἶναι φυσικὸ νὰ μὴ τοὺς θαυμάζομε. Προσέχομε τὴν ἐξαισία πραγματικὰ κατασκευὴ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ ἢ τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος. Ἔργο θεϊκὸ ποὺ προκαλεῖ τὸ δέος καὶ τὸν

θαυμασμό μας. Τῇ γλῶσσα ὁμῶς, δηλαδή τὸ σύστημα τῶν συμβόλων ποῦ ἐπινόησεν ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ γίνεται καταληπτός ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του καὶ γιὰ νὰ ἐκφράζει τὸν ἐσωτερικό του κόσμο, αὐτὸ τὸ καταπληκτικὸ προϊόν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ποιὸς τὸ προσέχει καὶ ποιὸς τὸ θαυμάζει ὅσο πραγματικὰ τοῦ ἀξίζει ;

Πιὸ χαρακτηριστικὲς εἶναι κάποιες ἄλλες κατακτήσεις ποῦ μολαταῦτα περνοῦν ἐντελῶς ἀπαρατήρητες. Ἄς ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα : Σκεφθήκατε ποτὲ πόσο ἀβάσταχτος καὶ (τὸ σπουδαιότερο) πόσο ἐξευτελιστικὸς θὰ ἦταν ὁ πόνος τοῦ ἀνθρώπου, ἂν τὴν ὥρα ποῦ χτυπάει ὁ θάνατος ἓνα ἀγαπημένο του πρόσωπο, ἀφηγότανε κοινωνικὰ ἀδομήθητος καὶ μόνος μὲ τὴ συμφορὰ του ; Θὰ ἔπεφτε κάτω, θὰ δερνότανε, θὰ ξερίζωνε τὶς τρίχες τῆς κεφαλῆς του, θὰ ξέσχιζε τὶς σάρκες του, θὰ μπορούσε ἀκόμη καὶ νὰ σκοτωθεῖ. Ὁ καημὸς θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ τὸν συντρίψει, ὅπως-δήποτε ὁμῶς θὰ τὸν ἐξευτέλιζε, ὅπως ἐξευτελίζεται πάντα ὁποῖος ἀπάνω σ' ἓναν ἰσχυρὸ ἐσωτερικὸ κλονισμό χάνει τὴν αὐτοκυριαρχία καὶ δὲν ἐλέγχει πιά τὶς κινήσεις του.

Ἄκριδῶς ὁμῶς αὐτὴ τὴν κρίσιμη ὥρα ἔρχεται νὰ βοηθήσει τὸ ἀπὸ τὴ φύση του ἀδύναμο ἄτομο ἢ κοινωνία. Καὶ κοιτάξετε μὲ πόση σοφία ὁ κοινωνικὸς βίος μέσα στὸ κύλημα τῶν αἰώνων ἔμαθε νὰ ὀργανώνει τὴν ἐπικουρία του. Βάζει σὲ ἐνέργεια ἓνα μηχανισμό, μιὰ διαδικασία πολὺ-πλοκῆ καὶ μακρᾶς διαρκείας : τὴν τελετὴ τῆς κηδεΐας τῶν νεκρῶν. Πανάρχαιο ἔθιμο τῆς ἀνθρωπότητας ποῦ τὸ συναγοῦμε ἀγαλλοίωτο σὲ ὀρισμένες τυπικὲς του γραμμὲς μέσα στὶς πιὸ πρωτόγονες ὅσο καὶ στὶς πιὸ ἐξελιγμένες ἀνθρώπινες κοινωνίες. Φυσικὰ κάποιο θρησκευτικὸ νόημα (ἄλλοτε θολὸ καὶ ἄλλοτε ξεκάθαρο) ὑπάρχει πάντα στὶς πράξεις αὐτῆς τῆς τελετῆς. Κατὰ βᾶθος ὁ σκοπὸς εἶναι νὰ βοηθηθεῖ μὲ κάθε τρόπο ὁ ἄνθρωπος σὲ μιὰ κρίσιμη ὥρα τῆς ζωῆς του. Νὰ τοῦ προσφερθεῖ ἢ ἐπικουρία τῆς κοινωνίας γιὰ νὰ μπορέσει νὰ σηκώσει τὸν πόνον του. Καὶ μάλιστα γὰ τὸν σηκώσει μὲ ἀξιοπρέπεια. Αὐτὴ ἢ τελευταία λεπτομέρεια εἶναι πολὺ ἀξιοπρόσεχτη.

Γιὰ νὰ γίνῃ μὲ ἀξιοπρέπεια δεκτὸ τὸ χτύπημα τῆς μοίρας ἢ κοινωνία βρῆκε ἓνα ψυχολογικὰ ἀποτελεσματικότατο μέσον: δίνει στὸ ἀτομικὸ περιστατικὸ δ η μ ο σ ι ὀ τ η τ α. Τὸ βγάζει ἀπὸ τὴν κλειστὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὸ κάνει γεγονὸς τοῦ δημόσιου βίου. Τὸ δυστυχισμένο τὴν ὥρα ἐκείνη ἄτομο περικυκλῶνεται ἀμέσως ὄχι μόνο ἀπὸ οἰκείους καὶ συγγενεῖς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄλους τοὺς φίλους, τοὺς ὁμοχώριους, ἀκόμη καὶ ἀπὸ ξένους, ἀπὸ μάζα περίεργων. Ἔτσι ὁ πόνος τοῦ μοιάζει νὰ λιγοστεύει. Μοιράζεται, διαχέεται καὶ κατανέμεται στοὺς τριγύρω. Ἐπειτα ὀργανώνεται μιὰ δλόκληρη τελετὴ πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ πλῆθος ἔθιμικῶν πράξεων καὶ ἀκολουθεῖ τὸ αὐστηρὸ τυπικὸ τῆς: περιποίηση τοῦ νεκροῦ, ὁμαδικὸς θρήνος, ἐκφορὰ καὶ ταφή, κοινὴ τράπεζα κτλ. Ἐπὶ ἡμέρας παρατείνεται ἡ πολὺπλοκὴ διαδικασίᾳ. Καὶ κάποιες λεπτομέρειές τῆς ἐπαναλαμβάνονται περιοδικά, κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα.

Ὁ σκοπὸς τοῦ θεσμοῦ εἶναι ὀλοφάνερος: δὲν θὰ μείνει μόνο τὸ ἄτομο μὲ τὸ πένθος τοῦ. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ὀμως πού μπαίνει στὴν ὀμήγυρη καὶ ὀποχρεῶνεται νὰ ἐξωτερικέψει τὸν καημό τοῦ μπροστὰ σ' ἓνα κοινό, ὁ πόνος τοῦ γίνεταί θ ε α τ ὀ ς. Ἀποτέλεσμα: Χρωματίζεται μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ πειθαρχεῖται ἡ ἔκφρασή τοῦ. Ὁ πονεμένος ἀναγκάζεται ἐνώπιον τῆς κοινωνίας, πού τὸν τριγυρίζει τὴν ὥρα ἐκείνη, νὰ ὀποταχθεῖ σ' ἓναν κανόνα πού τοῦ προσφέρεται. Ὁ κοπετός τοῦ θὰ ἐνταχθεῖ μέσα στὸ ὀμαδικὸ μοιρολόγι καὶ θὰ πάρει κάποια μορφή. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ θὰ ἀκολουθήσει τὴν καθορισμένη ἀπὸ τὸ ἔθιμο τυποποίηση, ἐπομένως θὰ μπεῖ σὲ κάποια τάξη πού ἀμέσως καθρεφτίζεται στὸν ἐσωτερικὸ τοῦ κόσμο καὶ δὲν θὰ τὸν ἀφήσει νὰ πέσει ἀπὸ συναισθηματικὴν ὀπερφόρτιση στὴν ἀναρχία τῆς ἀλλοφροσύνης. Γενικὰ ἡ τελετὴ μὲ τὰ θέσμιά τῆς ὀψώνει τὸ περιστατικὸ σὲ μιὰ περιωπὴ πού ὀποχρεῶνει τὸ πονεμένο ἄτομο νὰ φανεῖ ἀξιό τοῦ, ἐπομένως νὰ σηκώσει τὸ πένθος τοῦ μὲ ἀξιοπρέπεια.

Καὶ ἐπειδὴ ὄχι μόνο τὸν πόνο, ἀλλὰ καὶ τὴ χαρὰ δύσκολα τὴ βαστάει ὁ ἄνθρωπος, ὄταν ξεπερνάει κάποιο μέ-

τρο, γιατί κι' αὐτὴ εἶναι ψυχικὴ ταραχὴ ποὺ μπορεῖ νὰ τὸν παρασύρει σὲ βίαιες ἐκδηλώσεις καὶ πρὸ πάντων σὲ πολλοὺς ἐξευτελισμούς, ἔχει καὶ γιὰ τῆς μεγάλης χαρᾶς τὰ περιστατικὰ προνοήσει ἓ κοινωνικὸς βίος. Καὶ ἐδῶ σπεύδει πάλι ἡ κοινωνία νὰ προσφέρει τὴν ἐπικουρίαν της στὸ ἄτομο. Τὰ μέσα εἶναι τὰ ἴδια. Ἡ τελετὴ ἔρχεται νὰ δώσει δημοσιότητα καὶ νὰ ὑψώσει σὲ περιωπὴ τὸ εὐτυχισμένο ἀτομικὸ περιστατικὸ (τὸ γάμο, τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ, τὴν ἐνηλικίωσή του κτλ.). Τριγυρισμένος ἀπὸ τοὺς συναγθρώπους ποὺ συμμερίζονται (ἑσωτερικὰ ἢ ἐξωτερικὰ, ἀδιάφορο) τὴν χαρὰ σου, ἀναγκάζεσαι νὰ δ ε ί ξ ε ι ς, δηλαδή νὰ πειθαρχήσεις σὲ ὀρισμένους ἐξωτερικευτικούς τρόπους τὴν εὐτυχία σου καὶ νὰ μὴ τὴν ἀφήσεις νὰ περάσει τὰ ὄρια, ὥστε στὸ τέλος νὰ γίνεις ἔρμαιό της. Καὶ ἐπειδὴ τὸ παίρνει μαζί της ἡ τελετὴ καὶ τοῦ δίνει δημοσιότητα, τὸ ἀτομικὸ σου περιστατικὸ ἀποκτᾷ σημασία κοινωνικὴ καὶ γενικότερο διαφέρον. Αὐτὸ σὲ ὑποχρεώνει νὰ γίνεις ἀξιὸς του, δηλαδή καὶ τὴν χαρὰ σου (ποὺ βλέπεις πὼς δὲν εἶναι πιά ἀποκλειστικὰ δική σου ὑπόθεση) νὰ τὴν αἰσθανθεῖς καὶ νὰ τὴν ἐκφράσεις μὲ ἀξιοπρέπεια.

Πολὺ φοβοῦμαι ὅτι δὲν προσέχομε οὔτε θαυμάζομε σήμερα τὴ μεγάλη ψυχολογικὴ καὶ ἠθικὴ σκοπιμότητα τῶν ἐθιμικῶν πράξεων ποὺ ἀνάφερα παραπάνω σὰν παραδείγματα. Αὐτὸ ὀφείλεται μονάχα στὸ πολὺ περιορισμένο ἐνδιαφέρον ποὺ αἰσθάνονται οἱ περισσότεροι (ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς σπουδασμένους μας ἀνθρώπους) νὰ μελετοῦν καὶ νὰ σημασιολογοῦν τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἄλλὰ καὶ σ' ἓναν ἄλλο πολὺ σοβαρότερο λόγο. Ἀπὸ τότε ποὺ μὲ τὴν ἀναπόφευκτη ἐξέλιξη τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ οἱ μεγαλοπόλεις τοῦ σύγχρονου κόσμου ἔγιναν ἀπὸ ὀργανικὰ σύνολα « ἀθροίσματα » ἀνθρώπων (ὁ Tönnies θὰ ἔλεγε στὴ γλώσσα του : ἀπὸ « κοινότητες » ἔγιναν « κοινωνίες »), οἱ θεσμοὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἔπαψαν σιγὰ - σιγὰ νὰ εἶναι ἰσχυροὶ ὅσο ἦσαν ἄλλοτε, καὶ λίγοι « πολιτισμένοι » ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας αἰσθάνονται καὶ ἐκτιμοῦν ἀκόμη τὴ μεγάλη ψυχολογικὴ καὶ ἠθικὴ ση-

μασία τους. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ οἱ περισσότεροι ἔπαψαν νὰ αἰσθάνονται ἀπάνω τους τὰ εὐεργετικά ἀποτελέσματά τους.

Μοιάζει μὲ παραδοξολογία, εἶναι ὡστόσο ἀληθινὸ ὅτι μέσα στὶς ἀσφυκτικὰ πληθωρικές μεγαλοπόλεις ἔγινε πάλι μεγάλη ἢ « μοναξιά », ἢ ἐρημιὰ τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἄπλωμα τὸ ὑπέρμετρο ἔφερε τὴν ἐσωτερικὴν ἐξάρθρωση καὶ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ξανάγινε ὁ ἄνθρωπος « μόνος ». Σ' αὐτὴ τὴν κατάστασι εἶναι αὐτενόητο ὅτι δὲν μπορεῖ πιά τὸ κοινωνικὸ σῶμα νὰ τοῦ προσφέρει τὴν ἐπικουρία του, τὴν τόσο σωστικὴν, στὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς ζωῆς του. Τόσο στὶς μεγάλες τοῦ δυστυχίες, ὅσο καὶ στὴν ἄκρα εὐτυχία του ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ὁ κορεσμένος δῆθεν ἀπὸ πολιτισμὸ, ἀποφεύγει τὴν « τελετή », δηλαδὴ τὴν κοινωνικὴ συμπαράστασι (τέτοιοι ἀναχρονισμοί, λέγει, δὲν τοῦ χρειάζονται πιά), καὶ ἀπομονώνεται, κλείνεται στὸν ἑαυτὸ του.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς τακτικῆς τὰ γνωρίζομε ὅλοι : χειροτέρευσε πολὺ ἡ ψυχικὴ μας ὑγεία. Εὐκόλα πέφτομε στὴν ἀπόγνωσι, ἀκόμη καὶ τρελοὶ γινόμαστε ἀπὸ χαρὰ. Τὸ σπουδαιότερο ὅμως εἶναι κάτι ἄλλο. Ὅτι ξεμαθαίνομε σιγά-σιγά νὰ σηκώνομε τὴν εὐτυχία καὶ τὸν πόνο μας μὲ ἀξιοπρέπεια. Μέσα στὴ μοναξιά καὶ στὴν ἀπιστία μας τρικλίζομε, ὅταν χτυπήσουν τὴν ψυχὴ μας βίαιες συγκινήσεις, καὶ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὰ ἀναρχούμενο θυμικὸ μας κινδυνεύομε νὰ γίνομε κάθε στιγμὴ ἀνεπανόρθωτα γελοῖοι. Συνηθίζομε νὰ ὀνομάζομε αὐτὴ τὴ νόσο ψυχασθένεια. Κατὰ βάθος ὅμως πρόκειται γιὰ τὴν ἀδυναμία νὰ βαστάει κανεὶς τίς ψυχικὲς του ταραχὲς ἐλαφρὰ καὶ μὲ ἀξιοπρέπεια.

ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΗΣ ΕΝΗΜΕΡΟΤΗΤΑΣ

Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν και σοβαρά υποστη-
ρίζουν ότι ο κόσμος θα πήγαινε καλύτερα, αν μαθαί-
ναμε λιγότερα πράγματα για όσα συμβαίνουν γύρω μας.
"Αν δέν ήμαστε τόσο ενήμεροι και αν δέν υπήρχαν τὰ ὄρ-
γανα που ἔργο τους ἔχουν ἀκριβῶς νὰ ἐνημερώνουν με
διάφορους τρόπους τὸ πλατὺ κοινὸ γιὰ κάθε λογῆς ζήτημα
καὶ γιὰ κάθε κίνηση που ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μπορεῖ νὰ τὸ ἐν-
διαφέρει. "Ὅσοι ἔχουν αὐτὴ τὴ γνώμη ἐπικαλοῦνται τὴν γε-
νικὴν ἀρχὴν ὅτι συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σὲ ὀρισμένα
τουλάχιστον θέματα νὰ διατηρεῖ τὴ μακαριότητα τῆς
ἀγνοίας. "Ἐτσι θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡσυχότερος, ἀσφαλέ-
στερος, πιὸ εὐτυχής.

"Ἄλλοι πολιτισμοί, λέγουν οἱ θιασῶτες αὐτῆς τῆς ιδέας,
ἤξεραν τοῦτο τὸ πολύτιμο μυστικὸ καὶ εἶχαν λάβει τὰ μέ-
τρα τους νὰ ρίχνουν ἀπάνω σὲ ὀρισμένες κοινωνικὲς λει-
τουργίες, ἀπαραίτητες γιὰ τὴ γαλήνη τῆς ἀτομικῆς καὶ
γιὰ τὴν εὐστάθεια τῆς συλλογικῆς ζωῆς, ἓνα ἀδιαπέραστο
παραπέτασμα που δέν ἐπέτρεπε στὸ περίεργο μάτι νὰ ἀντι-
ληφθεῖ τί γίνεται πίσω του. Μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο μάθαινε ὁ
ἄνθρωπος νὰ εὐλαβεῖται μερικὰ πράγματα, νὰ τὰ θεωρεῖ
ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα, καὶ νὰ σέβεται ἐκείνους που εἶχαν
χρισθεῖ θεματοφύλακες καὶ τηρητὲς ὀρισμένων θεσμῶν, χω-
ρὶς τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ χάνει
τοὺς ἀξονές της καὶ πέφτει στὴν ἀναρχία. Σήμερα τὰ μα-
θαίνουμε ὅλα. Τίποτα δέν προστατεύεται ἀπὸ τὴν ἀπλησθη
περιέργειά μας. 'Ἀπ' ἐναντίας ὅλοι καὶ με ὅλα τὰ μέσα
φροντίζουν νὰ τὴν τροφοδοτοῦν καὶ νὰ μᾶς ἐνημερώνουν

στο κάθε τι. Γι' αυτό και κατά βάθος δὲν σεβόμαστε τίποτα. Ἄλλοτε μᾶς ἄφηναν νὰ στεκόμαστε ἔξω ἀπὸ τὸν προθάλαμο καὶ μὲ δέος προσπαθούσαμε νὰ σχηματίσουμε στὴ φαντασία μας τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ διαμερίσματος. Τώρα εἰσδύσαμε καὶ περιφερόμαστε ἐλεύθεροι ἀκόμη καὶ στοὺς πιὸ κρυφοὺς χώρους του. Ἐπομένως κάθε γόητρο καὶ κάθε μύθος ἔχει διαλυθεῖ. Μαζὶ μὲ αὐτὰ ἔλειψαν καὶ μερικές ἀπαραίτητες γιὰ τὴ στοιχειώδη κοσμιότητα ἀποστάσεις.

Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τὸ βλέπομε : πάει ἡ εὐλάβεια ἀκόμη καὶ πρὸς τοὺς ἱερώτερους θεσμούς. Οἱ νέοι, τολμηρότεροι κατὰ κανόνα ἀπὸ τοὺς γεροντότερους, ἔχουν κ' ἐδῶ τὸ προβάδισμα. Διασκεδαστικὴ ἴσως ἡ ἀναίδειά τους, ἀλλὰ δὲν παύει νὰ εἶναι ἀναίδεια, καὶ ἡ ἀσχημοσύνη τίποτα τὸ καλὸ δὲν προσιωνίζει γιὰ τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας μας.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὸ κεφάλαιο τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ τῆς ἐνημερότητας ποὺ προσφέρεται στὴ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ, κανένας παλαιότερος πολιτισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν δικό μας. Ἄρκει νὰ συλλογιστοῦμε πόσο π.χ. στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο καὶ στὴ Χαλδαία ἦταν ἀπόκρυφη καὶ ἀπρόσιτη γιὰ ὄσους δὲν ἀνήκαν στὸ ἱερατεῖο ἢ ἐπιστήμη τοῦ καιροῦ : ἡ ἀστρονομία, τὰ μαθηματικά, ἡ ἰατρικὴ. Ὁ κληρὸς, καὶ μάλιστα ὁ ἀνώτερος, ποὺ ἦταν αὐστηρὰ ὀργανωμένος καὶ ἀποτελοῦσε μιὰ κλειστὴ τάξη μὲ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἱεραρχία της, δὲν ἦταν μόνον ὁ ἀκοίμητος φρουρὸς τοῦ δόγματος καὶ τῶν τύπων τῆς λατρείας, ἀλλὰ καὶ ὁ θεματοφύλακας ὄλων τῶν γνώσεων ποὺ θὰ τις λέγαμε σήμερα ἐπιστημονικὲς (μ' ὄλο ποὺ ἦσαν μόνον ἐμπειρικὲς καὶ ἔπρεπε νὰ τις ἐπεξεργασθοῦν ἀργότερα μὲ λογικὲς μεθόδους οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, γιὰ ν' ἀποτελέσουν τὸν πρῶτο πυρῆνα τῆς θεωρητικῆς ἐπιστήμης). Τὸ πλῆθος κρατιότανε μακριὰ ἀπὸ τούτους τοὺς πρώτους θησαυροὺς τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὅσοι τοὺς εἶχαν στὰ χέρια τους τοὺς τηροῦσαν μυστικούς, ὄχι μόνον γιὰτὴν αὐτὴν ἢ ἀποκλειστικὴ κατοχὴ ἔδινε στοὺς λιγοστοὺς κυρίους προνόμια καὶ δύναμη, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἤθελαν νὰ συνέχει τὴν ψυχὴ τοῦ μεγάλου πλῆθους δέος καὶ σεβασμὸς ἀπέναντι στὴ μεγαλωσύνη αὐτῶν τῶν

πρώτων θεϊκῶν ἀποκαλύψεων. Ἔτσι νόμιζαν ὅτι θὰ ἔμεναν οἱ λαοὶ μ' εὐλάβεια σκυμμένοι στὴν πίστη καὶ στὴν ἀρετὴ τους.

Μέσα στὴν πρωτόγονη ἔγνοια τοῦ ταμποῦ οἱ ἐθνολόγοι μᾶς ἔμαθαν ὅτι ὑπάρχει ὄχι μόνο τὸ γνῶρισμα τοῦ δαιμονικὰ ὑψηλοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ιδιότητα τοῦ φρικτοῦ καὶ φοβεροῦ. Τὸ ταμποῦ ἦταν θεῖο, ἀλλὰ καὶ τρομερὸ — σὰν τὴ φωτιά πού φωτίζει, ἀλλὰ καὶ καίει. Ἔπρεπε λοιπὸν γὰ μὴ τὸ ἀγγίζουσαν παρὰ μόνον ὀρισμένα προνομιοῦχα χέρια. Μὲ τὴν ἴδιαν ἀντίληψη κρατοῦσαν καὶ οἱ πρῶτοι μαθηματικοί, οἱ Πυθαγόρειοι, μακριὰ ἀπὸ τὰ μάτια τῶν ἀμύητων τὰ μυστικὰ τῆς ἐπιστήμης των. Τὸ «μηδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσίτω» ἦταν τὸ σύνθημα πού προστάτευε καὶ τὶς μεγάλες ιδέες ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ τοῦ βάνουσου ὄχλου, ἀλλὰ καὶ τοῦτον ἀπὸ τὴ διαβρωτικὴ φλόγα τῆς ἀλήθειας.

Ἰδιαίτερα στὰ μεγάλα θέματα τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, σ' ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν οἰκονομικὴν ὀργάνωση καὶ τὴ διακυβέρνηση μιᾶς χώρας, ἡ ἀνώδυμη μάζα τοῦ λαοῦ ἔμενε ἀλλοτε ἐντελῶς ἀπληροφόρητη. Δὲν τολμοῦσε, δὲν ἐπέτρεπε στὸν ἑαυτὸ τῆς τὴν περιέργεια γὰ γνῶρισε τοὺς τροχοὺς καὶ τοὺς μοχλοὺς πού κινοῦν αὐτὴ τὴ μεγάλη καὶ ἀκατανόητη μηχανή, ἀλλὰ οὔτε καὶ ὅσοι τὴ διηύθουν ἀποκάλυπταν τὶς προθέσεις, τὰ σχέδια καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τους. Τρομερὲς ἐσωτερικὲς κρίσεις καὶ τρομερότεροι ἀκόμη ἐξωτερικοὶ πόλεμοι ἔμεναν γιὰ τὸ πλῆθος πού ὑπέφερε τὶς συνέπειές τους, πράγματα σκοτεινὰ καὶ ἀνεξιχνίαστα. Ἄλλοι ἀποφάσιζαν γιὰ τὴ μοίρα τους, ὄρατοὶ ἄρχοντες καὶ ἀόρατοὶ θεοί, καὶ οὔτε μποροῦσε οὔτε ἤθελε γὰ μάθει τὶς λεπτομέρειες καὶ τὸ μηχανισμό αὐτῆς τῆς ἀπόκρυφης διαδικασίας.

Ἔτσι ἔζησαν ἀλλοτε ὄχι μόνο πρωτόγονες κοινωνίες, ἀλλὰ καὶ λαοὶ πού ἀνέπτυξαν σημαντικοὺς πολιτισμούς. Ἔζησαν στὸ σκότος, ἀλλὰ καὶ μ' ἕναν ἀπεριόριστο σεβασμὸ ἀπέναντι σὲ ὀρισμένους πολιτικοὺς θεσμοὺς καὶ στοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας. Ἦξεραν γὰ ὑπακούουν καὶ γὰ βρίσκουν μέσα στὴν ὑπακοή τὴν ἡσυχία, τὴν ἀσφάλεια καὶ ἴσως τὴν εὐτυχία τους.

Ἀντίθετα ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, ὁ μέσος ἄνθρωπος ζητεῖ γὰρ μάθει καὶ μαθαίνει παραπολλά στὸ κεφάλαιο τῆς ἐσωτερικῆς καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους του. Ὅχι μόνον ὁ τύπος, τὰ δημοσιεύματα καὶ οἱ ἀνακοινώσεις τῶν κομμάτων, ἀλλὰ καὶ τὸ βιβλίον (χρονικά, διπλωματικά ἱστορήματα, ἀπομνημονεύματα στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἡγετῶν, δημοσιευόμενα ἀρχεῖα) φροντίζει γὰρ τὸν ἐνημερώνει ἕως τὶς παραμικρότερες λεπτομέρειες ἀπάνω στὶς ζυμώσεις ποὺ γίνονται γύρω του, στὶς παρασκηνιακὰς ἐνέργειες, στὶς μηχανορραφίες καὶ στὰ σκάνδαλα, στὴν « κουζίνα » — καθὼς λέμε — τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Τίποτα δὲν μένει μυστικό. Ἡ καὶ ἂν μείνει, γιὰ ὅσο χρονικὸ διάστημα χρειάζεται τοὺς ἐνδιαφερόμενους γὰρ τὸ κρατήσουν, σὲ λίγο, ὅταν ἀλλάξουν οἱ καιροὶ καὶ οἱ περιστάσεις, μαθαίνεται.

Καὶ τότε ὁ ἀντίχτυπος εἶναι δυνατός. Ὁ λαὸς μὲ τὴν ἀπλή λογικὴν του κάνει μιὰ συντριπτικὴν γιὰ τὸ γόητρο τῆς πολιτείας καὶ τῶν ὀργάνων τῆς ἀναγωγῆς. Γιατί οἱ σημερινοὶ γὰρ εἶναι τάχα τιμιότεροι, εὐθύτεροι, ἀνιδιοτελέστεροι ἀπὸ τοὺς παλαιότερους; Μέσα στὸ τόσο φῶς ποὺ ἀναδείχνει μὲ κρουστήν ὠμότητα ὅλες τὶς ρυτίδες τῶν προσώπων καὶ τῶν θεσμῶν, πῶς γὰρ μείνει ἄτρωτο τὸ κῦρος τους; Καὶ ἡ τελειότερη ὁμορφιὰ δύσκολα σώζεται μπροστὰ σ' ἕναν ἀνοικτίρμονα φωτογραφικὸ φακὸ . . .

Τὸ φαινόμενο λοιπὸν ποὺ ἀναφέρουν στὰ ἐπιχειρήματά τους ὅσοι ἐξηγοῦν τὴν κακοδαιμονία μας μὲ τὴν ἀπεριόριστη δημοσιότητα ποὺ παίρνουν σήμερον τὰ μεγάλα μυστικά, εἶναι πραγματικό. Ἄλλοτε δὲν ξέραμε τίποτα, τώρα μαθαίνομε παραπολλά. Ἐκεῖ ὅμως ποὺ πέφτουν ἔξω οἱ θιασῶτες αὐτῆς τῆς ἰδέας εἶναι ὀρισμένως ἡ σημασιολόγησις τοῦ φαινομένου ποὺ σημειώγουν. Στὸ βάθος τῆς ψυχῆς τους κρύβεται ἡ ἀνομολόγητη ἔφεσις μιᾶς ἐπιστροφῆς — ἔστω καὶ μὲ τὴν βίαν — στὴν παλαιὰ μακαριότητα τῆς ἄγνοιας. Ἄς μπορούσαμε γὰρ ξαναγίνομε μικρὰ παιδιὰ καὶ ν' ἀκοῦμε θαμπωμένοι τὰ παραμύθια τῆς γιαιγιᾶς . . .

Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι πιά δυνατόν. Τὸ ὠρίμασμα ἐρχεται μὲ τὰ ἀδυσώπητα βήματα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Καὶ

έρχεται με τις ζημιές και με τὰ κέρδη του, ὅπως κάθε πρόοδος ποὺ συντελεῖται μέσα στὴν ἱστορικὴ κίνηση τῶν λαῶν. Κάτι θυσιάζεται, γιὰ νὰ κατακτηθεῖ κάτι ἄλλο. Θυσιάστηκε ἡ ἀφέλεια καὶ ἡ εὐπιστία τῆς παιδικῆς ἡλικίας, μαζί με τὴν εὐκολὴ εὐτυχία ποὺ προσφέρουν, γιὰ νὰ κερδηθεῖ ἡ ὀξεῖα ἀντίληψη καὶ ἡ ὑπεύθυνα κρίση τοῦ ἐνήλικου ἀνθρώπου ποὺ θέλει νὰ στέκεται στερεὰ στὰ πόδια του. Νὰ ξαναγυρίσουμε πίσω δὲν εἶναι δυνατόν, οὔτε πρέπει νὰ τὸ ἐπιδιώξουμε. Γιατὶ θὰ θυσιάσουμε ὅ,τι κρατοῦμε τώρα στὰ χέρια μας με τὴ μάταιη ἐλπίδα πὼς μπορούμε νὰ κερδίσουμε ὅ,τι εἶναι ὀριστικὰ καὶ ἀνέκκλητα χαμένο.

Τίποτα πιά δὲν μπορεῖ οὔτε εἶναι φρόνιμο νὰ ἐμποδίσει τὴν ἐνημέρωση τῆς μεγάλης μάζας τοῦ λαοῦ ἀπάνω στὰ θρησκευτικά, στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ στὰ πολιτικὰ θέματα. Αὐτὸ ἔγινε πιά μιὰ ἀνάγκη καὶ μιὰ κατάσταση ποὺ με κανένα μέτρο δὲν μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ. Ὅρισμένα ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα δοκίμασαν καὶ δοκιμάζουν ἀκόμη ἓνα σύστημα μεθοδικοῦ συσκοτισμοῦ. Ὁ χρόνος ὁμως με τὴ διαβρωτικὴ του δύναμη εἶναι ἀμείλικτος σὲ ὅσους προσπαθοῦν ν' ἀναστρέψουν τὸ ρεῦμα του. Ἄργα ἢ γρήγορα οἱ τεχνητοὶ φραγμοὶ θὰ πέσουν, γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι σύμφωνα με τὸ διαλεκτικὸ νόμο τῆς ἱστορίας τὰ ἐμπόδια ποὺ μπαίνουν γιὰ ν' ἀνακόψουν τὴν πρόοδο γίνονται μοχλοὶ γιὰ τὴν προώθησή της.

Ὁ μέσος ἀνθρώπος ἔμαθε καὶ ζητεῖ νὰ ἐνημερώνεται στὸ κάθε τι. Θέλει καὶ τὴν ἱστορικὴ διαμόρφωση τῶν δογμάτων καὶ τῆς λατρείας του νὰ γνωρίσει, καὶ ἡ ἐπιστήμη νὰ τοῦ ἐπιδείξει τοὺς θησαυροὺς της (ἀκόμη καὶ τὸν τρόπο ποὺ ἐλέγχει καὶ βεβαιώνει τὸ κῦρος τῶν ἀληθειῶν της) καὶ ἡ πολιτικὴ νὰ τὸν πληροφορήσει γιὰ τὶς προθέσεις, τὰ μέσα καὶ τὰ ὄργανά της. Δὲν ἐγγοεῖ νὰ εἶναι ἀκατατόπιστος θεατῆς, ὑποχρεωμένος νὰ βλέπει ἀπὸ τὸ κάθισμά του τὴ σκηνή, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ νὰ ἐγγοεῖ πῶς καὶ γιατί κινοῦνται πίσω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ράμπας οἱ ἠθοποιοί. Θέλει νὰ γνωρίσει τὸ κείμενο, νὰ εἰσδύσει καὶ στὰ παρασκηνία, νὰ ἴδῃ πῶς προετοιμάζει καὶ ἐπιβλέπει τὴν παράσταση ὁ σκηνοθέτης.

Ἐπιτρέπονται, ἐξαλείφονται οἱ ἀποστάσεις καὶ τὸ γόητρο μερικῶν θεσμῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, θεσμῶν μεγάλης σημασίας, θὰ περάσει ἀπὸ δεινὴ δοκιμασία. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι ἀναπόφευκτο. Δὲν μπορούμε ἐπ' ἄπειρον νὰ συντηροῦμε μὲ τὴν ἄγνοια τὴν εὐλάβεια τῶν ἀνθρώπων. Ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συντηροῦμε μὲ τὴν ἀπόκρυψη τὸ θρύλο τῆς ἀρετῆς μας. Ὁ μόνος τρόπος νὰ διασφαλίσουμε τὸ κύρος καὶ τὴν ἐπιβολὴ θεσμῶν ποὺ κινδυνεύουν ἀπ' αὐτὸν τὸ χεῖμαρρο τῆς δημοσιότητος, εἶναι γὰρ τοὺς κάνομε ἐσωτερικὰ ἀληθινότερους καὶ τιμιότερους τοὺς λειτουργοὺς τῶν. Νὰ κάνομε οὐσιαστικότερη τὴν ἠρησκεία μας, κριτικότερη τὴν ἐπιστήμη μας καὶ τὴν φιλοσοφία τῆς, παστρικότερη τὴν πολιτικὴν μας. Ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως θ' ἀνέβει στὰ παρασκήνια ὁ θεατῆς, ἅς φροντίσομε γὰρ τὰ διατηροῦμε πάντα καθαρὰ.

